

Лекція 5. Соціальна структура і стратифікація

План лекції

1. Поняття і види соціальної структури.
2. Соціальна стратифікація. Критерії соціальної стратифікації.
3. Типи стратифікаційних систем. Методи виділення соціальних шарів. Профілі стратифікації.
4. Соціальна мобільність.

Поняття і види соціальної структури.

Соціальна система являє собою сукупність певним чином взаємопов'язаних елементів. Вона не може бути пояснена виходячи з властивостей складових її елементів, які будучи з'єднаними разом набувають особливі (емерджентні) властивості.

Сукупність відносно стійких зв'язків між елементами соціальної системи називається соціальною структурою.

Виділяються різні типи соціальних структур: класова, етнічна, демографічна, професійно-освітня та ін.

Історично першими оформляються етнічна і демографічна структури суспільства, які характеризують етнічний і статеві-віковий склад населення. Основними елементами етнічної структури суспільства є рід, плем'я, народність, нація. Для роду і племені характерні панування кровноспоріднених відносин, спільність походження, а з розвитком суспільства на їх місце приходять соціально-територіальні зв'язки, і формується наступна етнічна спільність - народність. З розвитком капіталістичних відносин формується нація. Нація, як правило, формується на базі кількох етносів, історично проживають по сусідству.

Демографічна структура суспільства характеризує такий важливий феномен, як народонаселення, під яким розуміється безперервно відтворює себе сукупність людей, яка проживає в певному регіоні.

Поселенська структура висловлює просторову форму організації суспільства і характеризує об'єднання людей по їх приналежності до того чи іншого типу поселення - до сільського або міського.

Найважливішим типом соціальної структури є соціально-класова структура суспільства як сукупність класів, шарів, груп, що розрізняються своїми соціально-економічними характеристиками.

Елементами соціальної структури є статуси, ролі, групи, інститути.

Соціальний статус (лат. Становище) - співвідносне положення індивіда або групи в соціальній структурі, яке визначається по ряду ознак, характерних для даної системи. Поняття соціального статусу тісно пов'язане з соціальною диференціацією (виділення в суспільстві окремих елементів) і соціальною стратифікацією (поділом суспільства на верстви в вертикальному напрямку).

З соціальним статусом також пов'язано поняття соціальної ролі - нормативно схваленого, щодо сталого зразка поведінки (включаючи дії, думки і почуття) в залежності від певного соціального статусу.

Соціальна група - сукупність індивідів, певним чином стійко взаємодіючих між собою, які усвідомлюють свою приналежність до даної групи і яку зовнішні спостерігачі визначають як соціальну групу.

Групи є продуктом визначення. Ми робимо їх реальними, враховуючи їх у своїй діяльності. Американський соціолог Вільям Томас сформулював «теорему Томаса» - якщо люди розглядають ситуацію як реальну, то вона реальна за своїми наслідками. Межами групи є розриви в комунікації. Деякі групи засновані на територіальному розташуванні (сусіди, громади, національні держави), інші засновані на соціальних відмінностях - національність, релігія.

Типологія соціальних груп: первинні і вторинні групи, формальні і неформальні, ін-групи і аут-групи, референтні групи.

Первинні групи - групи, в яких члени розглядають один одного перш за все як особистостей, індивідуальностей. Відносини між членами носять особистісний характер. Приклади первинної групи - сім'я, група друзів.

Вторинні групи - групи, в яких члени розглядають один одного перш за все як засобу для досягнення будь-яких цілей, відносини носять безособистісний характер. Приклади вторинної групи - студентська група, колектив підприємства.

Неформальні групи - не мають юридичного статусу. Приклад - група друзів.

Формальні групи - мають певний юридичний статус. Приклад - студентська група.

Ін-групи - групи, з якими ми ідентифікуємо себе.

Аут-групи - зовнішні для нас групи, яким ми протиставляємо свою групу.
Чужий шкільний клас в протиставленні нашому шкільному класу.

Референтна група - група, відповідно до норм якої людина оцінює свої дії.
Поняття референтної групи дозволяє пояснити дії дворянина-революціонера, шпигуна і т. П.

У соціології та соціальної психології існує область досліджень процесів, що відбуваються в групах, які називаються груповою динамікою. Досліджувані процеси:

Вплив розміру групи на взаємодію. В ході різних досліджень виявлено, що оптимальною для комунікації є група з 5 осіб, коли кожен отримує можливість бути почутим і, в той же час, не боїться відстоювати свою позицію. Чим більша кількість людей входить в групу, тим більше вони незалежні, так як немає щільного контролю за їх діяльністю з боку інших членів групи.

Лідерство. У групах виділяють 2 типу ролі лідера:

а) лідер-організатор, який виявляє, оцінює проблеми і організовує членів групи на їх рішення;

б) емоційний лідер, який сприяє подоланню міжособистісних проблем в групі.

Соціальне байдикування полягає в тому, що коли люди працюють в групі, вони докладають менше зусиль, ніж в разі, коли вони працюють одні.

Соціальна дилема є ситуацією, в якій людина повинна вибрати між взаємовиключними інтересами: своїми і групи. З точки зору окремого солдата, йому найкраще сидіти в окопі, тоді менше ймовірності, що його вб'ють, але в такому випадку більше ймовірності, що битва буде програна і, в кінцевому підсумку, цього солдата вб'ють.

Механізми, які змушують солдата йти в атаку:

- формальний соціальний контроль (формальні покарання за невиконання наказу);
- неформальний соціальний контроль (вважатимуть боягузом);
- почуття групового єдності.

Групове мислення - процес вироблення рішення в сильно згуртованих групах, коли сильна лояльність до групи здатна блокувати критичне мислення і люди схильні погоджуватися з рішеннями, що не здаються для них оптимальними, але підтримуються більшістю групи.

Від соціальних груп слід відрізнити соціальні категорії і агрегати.

Соціальна категорія - сукупність людей, що виділяються на підставі будь-яких важливих соціальних критеріїв, але не володіють усіма виділеними вище ознаками групи. Наприклад, пенсіонери України. Категорії найчастіше виділяються для цілей статистичного та інших видів аналізу.

Соціальний агрегат - сукупність анонімних (необізнаних один з одним) людей, що зібралися в певному місці, в певний час. Наприклад, учасники карнавалу, чергу в магазині і т. П.

Синонімом агрегату є натовп. У соціології та соціальної психології феномен натовпу мало вивчений. Виділяють 4 види натовпу:

- 1) випадкова - індивіди зібралися в одному місці випадково переслідуючи одномоментні мети (пасажери автобуса, роззяви, що зупинилися поспостерігати за транспортною пригородом і т.п.);
- 2) Конвенціональна - індивіди зібралися в одному місці з заздалегідь запланованою метою (учасники релігійної служби, глядачі театрального спектаклю, слухачі симфонічного концерту або наукову лекцію і т.д.), вони дотримуються певних правил;
- 3) експресивна - індивіди зібралися в одному місці з метою висловлення своїх емоцій і інтересів (молодіжні дискотеки, рок-фестивалі, святкові гуляння, народні фестивалі і т.д.);
- 4) активна - будь-який з попередніх типів натовпу, яка проявляє себе в дії. Вона збирається для того, щоб взяти участь у дії, а не для того тільки, щоб спостерігати події або висловлювати свої почуття.

Соціальні інститути - відносно стійкі способи регулювання спільної життєдіяльності людей.

Соціальні організації - інституалізувати групи, які виконують певні соціальні функції.

У соціології найбільш загальним поняттям для позначення певної сукупності людей є поняття соціальної спільноти.

Соціальна спільність - це сукупність індивідів, об'єднаних однаковими умовами життєдіяльності, цінностями, інтересами, нормами, соціальної

зв'язком і усвідомленням соціальної ідентичності, яка виступає в якості суб'єкта соціального життя.

Приклади соціальних спільнот - пенсіонери, жителі одного міста, прихильники однієї релігії і т.д.

Соціальна стратифікація. Критерії соціальної стратифікації.

У міру розвитку суспільства відбувається соціальна диференціація, яка визначається як виділення і спеціалізації окремих елементів суспільства. Наприклад, в середовищі землеробів і скотарів в первісних суспільствах виділилися ремісники, які в свою чергу розділилися на ковалів, гончарів і т.д.

Окремим випадком соціальної диференціації є соціальна стратифікація. Соціальна стратифікація - ієрархічно впорядковане поділ суспільства на страти (верстви). Термін «страта» узятий з геології, де в розрізі земної кори виразно помітні окремі шари, впорядковані у вертикальному напрямку. Наприклад, статуси перукаря і робітника заводу належать до однієї стратегії, в такому випадку ми маємо справу із соціальною диференціацією. Статус робітника заводу і директора заводу належать до різних страт, в такому випадку ми маємо справу із соціальною стратифікацією.

Історично вчені, що використали поняття «страти» і «класу» вкладали в них різні смисли, однак, в ході вивчення соціології ми можемо розглядати їх як синоніми.

У створення теорії соціальної стратифікації найбільший внесок внесли німецькі вчені Карл Маркс і Макс Вебер.

К. Маркс вважав, що критеріями соціальної стратифікації є ставлення людей до засобів виробництва і їх місце в суспільному розподілі праці. Володіють і контролюють засоби виробництва (буржуазія) і мають лише робочу силу (робочі) складають основу капіталістичного суспільства.

М. Вебер виділив 3 критерію соціальної стратифікації: економічне становище, влада і престиж.

1) Економічний стан складається з багатства (те, чим люди володіють) і доходу (то, що люди регулярно отримують). Люди можуть мати велике багатство, але мало або не мати доходу від нього (наприклад, колекціонери творів мистецтва). А можуть мати високий дохід і повністю витратити його, чи не накопичуючи багатства. У сучасних західних суспільствах зростає значення доходу.

2) Влада являє собою здатність нав'язувати іншим людям свою волю навіть всупереч їхній волі. Відносини влади проявляються в будь-якому соціальному дії. Наприклад, люди, що займають більш низьке положення, більше дивляться на співрозмовника коли слухають, що говорять. Люди, що займають високе положення - однаково.

Влада має три підстави:

- ресурси, що дозволяють має владу завдавати шкоди будь-якій особі (карати). Наприклад, міліція, митниця і т. П.

- ресурси, що дозволяють має владу давати винагороду будь-кому за виконання відповідних вимог (заохочувати). Наприклад, власники комерційних підприємств, керівники організацій.

- ресурси, що дозволяють змінювати свідомість людей без нанесення їм шкоди або винагороди - переконання. Наприклад, засоби масової інформації, релігійні організації і т. П.

Люди або групи розпоряджаються покаранням, винагородою і переконанням можуть диктувати іншим людям правила гри.

3) Престиж - відображення в суспільній свідомості реального положення в системі суспільних відносин індивіда, соціально-професійної групи, трудового колективу і т.п., що характеризує той вплив, яким вони користуються в суспільстві, певних спільнотах.

У більш вузькому сенсі престиж означає те місце, яке, з точки зору громадської думки, займає той чи інший соціальний статус в ієрархії інших статусів

У більшості випадків положення індивіда за даними трьома критеріями корелює. Хто має владу індивід, володіє престижем і грошима. Наприклад, чиновник має можливості для лобювання інтересів свого бізнесу в структурі влади. Престиж чиновника забезпечується залежністю від його рішень багатьох людей

Критерії можуть і не збігатися. Наприклад, у повій високий дохід, але низький престиж і ніякої влади.

Типи систем стратифікації. Методи виділення соціальних шарів.

Профілі стратифікації.

Найбільш вичерпну типологію стратифікаційних систем розробили російські дослідники О.І. Шкаратан (р. 1931 г.) і В.В. Радаєв (р. 1961 г.). Вони виділили 9

типів стратифікаційних систем, які є ідеальними типами. У кожному реальному суспільстві зустрічається одночасно кілька стратифікаційних систем і безліч їх перехідних варіантів.

- 1) Фізико-генетична. В основі даної системи лежать біологічні відмінності між індивідами або групами. Ставлення до людини визначається підлогою, віком, антропологічними особливостями, наявністю певних фізичних якостей - сили, краси, спритності. У первісному суспільстві сильніші індивіди займали більш високе суспільне становище. Відлуння - билини про богатирів, фільми про супергероїв, суперменів. У нацистській Німеччині люди, що володіють певними антропологічними характеристиками, що вказують на їх приналежність до арійської раси, володіли більш високим статусом. У нашому суспільстві - індивіди, що відповідають канонам краси володіють більш високим статусом.
- 2) Рабовласницька. В основі даної системи лежить відмінність соціальних груп за наявністю цивільних прав і прав власності. Певні групи позбавлені громадянських прав і є об'єктом приватної власності поряд з речами. Нерівність затверджується загрозою військово-юридичного насильства. Рабовласницька система в класичному вигляді існувала в Стародавній Греції і Стародавньому Римі.
- 3) Кастова. В основі даної системи лежать етнічні відмінності, що закріплюються релігійними переконаннями і ритуалами. Кожна каста являє собою замкнуту ендогамну групу (шлюби укладаються лише між її членами), що займає певне місце в суспільній ієрархії і розподілу праці. Кастова система в класичному вигляді існувала в Індії.
- 4) Станова. В основі даної системи лежить відмінність соціальних спільнот за наявністю юридичних прав, які жорстко пов'язані з їх обов'язками перед державою і передаються у спадок. Станова система існувала в Росії до 1861 року.
- 5) Етакратическая. (Etat фр. - держава, kratos грец. - влада) В основі даної системи лежить відмінність соціальних спільнот по положенню у владно-державних ієрархіях (політичних, військових, господарських). Дана відмінність не передається у спадок, що відрізняє дану систему від станової системи. Етакратическая система існувала в Радянському Союзі.
- 6) Соціально-професійна. В основі даної системи лежить відмінність соціальних спільнот за змістом і умовами праці. Утвердження і підтримку ієрархії здійснюється за допомогою сертифікатів (дипломів, розрядів, ступенів і т. п.), Які фіксують здатність індивідів виконувати певні види діяльності. Дана система існує в нашому суспільстві

всередині різних професійних груп. Наприклад - токар першого, другого, третього розрядів.

- 7) Класова. В основі даної системи лежить відмінність соціальних спільнот за характером і розміром власності на засоби виробництва і вироблений продукт. На перший план класовий поділ суспільства виходить тільки в суспільствах Західної Європи в ХІХ столітті.
- 8) Культурно-символічна. В основі даної системи лежить відмінність соціальних спільнот по можливості фільтрувати і інтерпретувати соціально-значиму інформацію. Люди, які мають легітимну (має законне право в очах суспільства) можливість говорити від імені богів, від імені народу (партійні і державні ідеологи - в сучасних індустріальних і постіндустріальних суспільствах) займають більш високе положення.
- 9) Культурно-нормативна. В основі даної системи лежить відмінність соціальних спільнот по престижу певних норм поведінки і певного способу життя. Наприклад, аскети в Індії користуються великою повагою.

У сучасній соціології при проведенні досліджень соціальної стратифікації суспільства використовується інтегральний соціально-економічний статус, який складається з економічного (основні критерії - багатство і дохід), політичного (основний критерій - володіння владою) і соціально-професійного (основні критерії - статус, який визначається родом занять і кваліфікацією або освітою) вимірювань. Дані вимірювання в основному відповідають критеріям стратифікації, виділеними М. Вебером і класової, етакратіческой і соціально-професійної системам стратифікації, виділеними О.І. Шкартаном і В.В. Радаєва.

Товариства ділять на шари за допомогою трьох основних методів - об'єктивного, суб'єктивного і репутаційного.

1) Об'єктивний метод. Людей відносять до певних верств на підставі відповідності їх певним чисельно що вимірюється критеріям або їх комбінації. В якості даних критеріїв найчастіше виступають дохід, рід занять, освіту. Інформація про розподіл даних критеріїв серед населення найчастіше міститься в даних державної статистики. Дослідники, як правило, вивчають кореляції шару - середню тривалість життя, чисельність шлюбів і розлучень, злочинність і т. П. Основна перевага цього методу - відносна дешевизна.

2) Суб'єктивний метод (або метод самооцінки) полягає в тому, що респонденти під час опитування громадської думки самі відносять себе до певних верств.

Результати, отримані за допомогою суб'єктивного методу, часто не збігаються з результатами досліджень, проведених за допомогою об'єктивного методу. Причиною є те, що люди схильні ідентифікувати себе з іншою частиною суспільства і вважають себе «як усі», відповідно, при відповіді на питання анкети багато хто відносить себе до середнього прошарку, хоча за об'єктивними критеріями потрапляють в нижній шар.

3) Репутаційний метод. Суть методу полягає в опитуванні респондентів на предмет віднесення своїх знайомих до певних верств. Даний метод можна застосовувати для невеликих, найчастіше територіальних, спільнот, в яких люди знають один одного. Вперше метод був використаний американським дослідником Ллойдом Уорнер (1898-1970 рр.) Для вивчення соціальної структури трьох невеликих американських міст, де всі знають один одного.

Дослідники виділяють різні кількості страт (класів). Найчастіше виділяють три шари - вищий, середній і нижчий. У них, в свою чергу, можуть виділятися проміжні шари. Дана класифікація досить неточно відображає реальну нерівність людей. Відповідно до розподілу людей за даними верствам виділяють три основних профілю стратифікації:

- 1) невисокий трикутник з широкою основою - характерний для відсталих в плані соціально-економічного розвитку країн Африки. Веде до стагнації і застою суспільства;
- 2) високий трикутник з вузьким підставою - характерний для країн Латинської Америки, а також Росії, де дуже великий розрив між багатими і бідними. Це веде до соціальних конфліктів;
- 3) ромб - має місце у високорозвинених суспільствах. Середній клас надає стійкість суспільству.

4. Соціальна мобільність.

Системи соціальної стратифікації розрізняються за здатністю людей переміщатися з однієї соціальної позиції в іншу.

Коли це відбувається досить легко - кажуть про відкриту систему. У ній позиція кожного індивіда визначається його досягнутим статусом. Між членами суспільства заохочується конкуренція для заняття вищих статусів. Дана система стратифікації існує в Сполучених Штатах Америки.

Коли у людей немає можливості для зміни своєї соціальної позиції або вона мала - кажуть про закритій системі. У даній системі становище людини в суспільстві визначається його запропонованим статусом (національністю, релігією, економічним становищем його сім'ї і т. П.), А не його особистими досягненнями. Найбільш характерний приклад даної системи - кастова система Індії.

Переміщення з однієї соціальної позиції в іншу називається соціальною мобільністю.

Соціальна мобільність буває вертикальної і горизонтальної:

вертикальна - переміщення з однієї ступеня в іншу. Буває висхідній і низхідній. Наприклад, робітник стає директором заводу і навпаки;

- горизонтальна - переміщення з однієї соціальної позиції в іншу, яка знаходиться в тій же стратегії. Наприклад, робітник із одного заводу пішов працювати на інший завод.

Розрізняють також Внутріпоколенна і міжпоколенну мобільність.

Внутріпоколенна мобільність - зміна соціального становища індивіда за час його життя. Міжпоколенна мобільність - зміна соціального статусу дітей по відношенню до їхніх батьків.

Виділяють також структурну мобільність - переміщення у вертикальному напрямку професійної чи іншої групи. Наприклад, спадна мобільність дворянства і духовенства в Росії після Жовтневого перевороту 1917 року.

Факторами соціальної мобільності є:

а) на мікрорівні - безпосередньо соціальне оточення індивіда, а також його сукупний життєвий ресурс,

б) на макрорівні - зміна системи поділу праці та ринку праці, стан економіки, рівень науково-технічного розвитку, характер політичного режиму, переважна система стратифікації, характер природних умов, рівний розподіл талантів і здібностей дітей еліти і простих людей і т.д.

Соціальна мобільність вимірюється за допомогою показників: обсяг мобільності - число індивідів або соціальних верств, які перемістилися по соціальних сходах у вертикальному напрямку за певний проміжок часу, і дистанція мобільності - кількість ступенів, за якими вдалося піднятися або опуститися індивіду або групі.

Оскільки вертикальна мобільність присутній в тій чи іншій мірі в будь-якому суспільстві, існують певні шляхи, або канали, за якими індивіди мають можливість найбільш ефективно переміщатися вгору або вниз по соціальних сходах. Їх називають каналами соціальної мобільності або соціальними ліфтами.

П.Сорокин в історичній перспективі розглядав як каналів мобільності соціальні інститути: церква, армію, школу, родину і власність.

Армія функціонує в якості каналу соціальної мобільності в більшій мірі у воєнний час, коли великі втрати (в тому числі і серед командного складу) призводять до заповнення звільнилися вакансій людьми нижчих чинів. В даний час не тільки армія, але і силові структури в цілому виступають потужним каналом вертикальної мобільності, що дозволяє людям здійснити сходження з периферійних до центральних сегменти суспільства.

Церква є каналом як висхідній мобільності завдяки інституту целібату (безшлюбності), який зобов'язував католицьке духовенство не мати дітей, в результаті чого після смерті посадових осіб, що звільнилися позиції заповнювалися новими людьми, так і низхідній, коли в середні століття тисячі язичників, єретиків (серед яких було чимало представників вищих шарів) були віддані під суд, розорені і знищені.

Школа і в цілому інститути виховання і освіти в різні століття служили потужним каналом соціальної циркуляції. Наприклад, в епоху Конфуція в Стародавньому Китаї школи були відкриті для представників всіх класів суспільства. Кращі з студентів, незалежно від їхнього соціального походження, відбиралися і переводилися до вищих шкіл, потім в університети, звідки вони потрапляли на високі державні пости.

Система освіти і сьогодні зберігає функцію селективного інструменту, за допомогою якого відбирають і контролюють входження в високопрестіжні групи. Диплом про освіту сьогодні не менше ефективний, ніж раніше расова або релігійна приналежність. Саме тим, що освіта є одним з найшвидших і доступних каналів вертикальної мобільності, пояснюються великі конкурси в коледжі і університети в багатьох країнах.

Сім'я і шлюб є каналами соціальної мобільності, коли в союз вступають представники різних соціальних страт. У європейському і в російському суспільстві досить поширеним був шлюб бідного, але титулованого партнера з багатим, але не знатним. В результаті обидва просувалися по соціальних сходах.

У традиційних суспільствах ґрунтовно дбали про стабільність сім'ї, оскільки вона була одночасно і школою, і центром професійної підготовки і виробничим об'єднанням, і як наслідок, одним з інститутів розподілу членів суспільства по стратам. В ході розвитку суспільств багато функцій сім'ї стали виконувати спеціалізовані соціальні інститути (виховання, освіту та ін.).

Власність (багатство, гроші) - один з найбільш простих і дієвих способів соціального просування. Уже в XV-XVIII століттях в європейському суспільстві високого становища швидше досягали ті, хто мав гроші, а не знатне походження.

В даний час роль церкви і сім'ї як каналів соціальної мобільності знижується.

Соціологи відзначають таку закономірність: чим ширше можливості для просування наверх, тим сильніше люди вірять в доступність для них каналів вертикальної мобільності, а чим більше вони в це вірять, тим сильніше прагнуть просунутися, тобто тим вище в суспільстві рівень соціальної мобільності.

Оскільки власники високих статусів, тобто представники престижних верств прагнуть зберегти свої позиції суспільній ієрархії, то різними способами ними зводяться перешкоди (так звані «соціальні бар'єри») для проникнення вихідців з нижчих верств до вищих страти. Чим вищий соціальний шар, тим важче в нього проникнути. Саме вищий шар приймає закони, які вигідні йому і не вигідні іншим верствам.

Італійський вчений Гаєтано Моска (1858 - 1941 рр.) Вважав, що можливі три варіанти соціальної мобільності, маючи на увазі оновлення політичної еліти:

- 1) «увічнення» без оновлення;
- 2) «увічнення» з оновленням;
- 3) «чисте» оновлення.

Оптимальним варіантом для стабільного суспільства є другою, тобто, систематичне оновлення еліти в певних рамках. Очевидно, існує певна межа, поріг соціальної мобільності, який без порушення стабільності, стійкості соціальної структури і соціальних процесів не можна перевищувати.